

ЈАСНА Љ. ПАРЛИЋ-БОЖОВИЋ¹

Универзитет у Приштини с привременим седиштем
у Косовској Митровици, Филозофски факултет
Катедра за педагогију

РАЗВОЈ ВРЕДНОСТИ И ЗНАЧАЈА РЕЛИГИЈЕ У ВАСПИТАЊУ

Сажетак

Религија као посебна форма друштвене свести прошла је различите фазе у свом развоју. У историјском смислу, тај пут је био различит са аспеката врста религија које су у појединим фазама људског друштва егзистирале и бивале актуелне. Овај рад се бави и религијом као феноменом, али и значајем религије у процесу васпитања. Унутар тог контекста, посебан акценат стављен је на удео и значај хришћанства у васпитању, кроз поруке Св. Јеванђелиста и светоотачке поуке знаменитих светитеља и стараца. Посебна компонента, морално васпитање, кроз моралне поуке и ставове, инкорпорирана је у оквире религиозности као суштину човековог бивствовања на Земљи. Стога, овај рад представља покушај разјашњавања дилема комплементарности моралног васпитања и православне хришћанске вероисповести.

Кључне речи: вредност, значај, религија, васпитање, морал, православље.

Религија као посебна форма друштвене свести прошла је различите фазе у свом развоју. У историјском смислу, разликујемо праисторијске и историјске религије. Основна разлика је у томе што су се ове прве развијале из гледишта ловаца, рибара, почетних земљорадника, док су историјске религије представљале поглед на свет развијених цивилизација Египта, Месопотами-

1 jasna.parlic.bozovic@pr.ac.rs

је и Кине. Кроз смену друштвено-економских формација у историји људског друштва, још на првобитном стадијуму у оквиру родовско-племенског савеза, развија се најпре земљорадња, а у оквиру ње, тзв. натуралистичке религије које врше персонификацију природних сила, те тако и настају политеистичке религије. Оне представљају веровање у обожавање више богова. Много касније, настају монотеистичке религије или веровања у једног Бога. Код политеистичких религија, божанства су често смештена у пантеон богова и богиња, уз своје религије и обреде, што је случај и са старогрчком и староримском религијом. Политеизам је настао из примитивног тотемизма и анимизма персонификацијом природних сила и појава.

Развијене политеистичке религије, посебно грчко-римска, називају се митологијама. Политеизам је „био типичан облик религије током бронзаног и гвозденог доба и добро је документован у старим религијама класичне антике (нарочито грчки и римски политеизам)“ (Парлић-Божовић, 2015, стр. 10), са друге стране „монотеизам је вера у једно, универзално, свеобухватно божанство. Монотеистичка религија је религија у којој верници верују у Једног Бога“ (Парлић-Божовић, 2015, стр. 10). Реч *монотеизам* изведена је из старогрчких речи: *monos* што значи *један*, и *theos*, што значи *бог*. У енглеском језику је, рецимо, овај термин први користио Хенри Мур (1614–1687). У свим монотеистичким религијама могу се наћи извесне заједничке карактеристике:

- прва међу заједничким карактеристикама, односи се на већ поменути наднационални карактер;
- друга заједничка карактеристика указује на чињеницу да су монотеистичке религије откривене, а то значи да су их основали и утемељили пророци – религијски и морални реформатори којима се, сваком понаособ, открио и у духу приказао Сам Господ Бог.
- трећа заједничка карактеристика – све монотеистичке религије су сотериолошке², што значи да је пророк у исто време и спасилац, избавитељ народа;
- четврта заједничка карактеристика односи се на противчулно, аскетско и асексуално становиште које заузимају све монотеистичке религије. Стављајући духовно изнад материјалног и телесног, неке чак проглашавајући нагоне и страсти за зло. Управо ову страну религије оштро су критиковали многи атеистички филозофи и научници, међу којима су најпознатији Сигмунд Фројд и Фридрих Ниче;

2 грчки *soter* – спасилац),

- најзад, све монотеистичке религије су есхатолошке (грчки *eshatron* – оно крајње), што значи да према овим религијама постоји крај света. Монотеистичке религије су хришћанство, јудаизам, ислам.

Религија има свој извор у религиозности човека и управо је та страна човека његова снага, способност и потреба да тражи смисао живота у Богу. У религији, разликујемо још и објективни садржај и субјективну човекову религиозну активност. Домаћиновић се бави овим питањима и сматра да „у поређењу са вером разликујемо *fides qua, religio quare* i *religio qua*. *Religio quare* су садржаји религија као што су наука, обреди и морал. *Religio qua* јесте способност духовне душе да интуитивно или рефлексно комуницира с Богом“ (Домаћиновић, 2005, стр. 34). Са друге стране, савремени филозофи и теолози називају човекову душу духовном душом за разлику од вегетативне и психичке душе, које поседују биљке и животиње. Духовна душа, која у себи садржи психички и вегетативни живот човека, јесте специфично човекова душа. Она је духовна и одражава слику Божју у човеку. Чак и социолози, попут Павићевића, баве се такође овим питањима. Конкретно, Павићевић се бави бићем духа, и под тим подразумева „слободу, креативност, рефлексност, трансценденцију и транспарентност. Дух је слободан од простора и времена. Он је креативан, има потребу да стално ствара нешто ново, а за то је и способан, а не као животиње које су одређене инстинктом“ (Павићевић, 1980, стр. 121). У даљем тексту, исти аутор анализира човечје рефлексивне, размишљања, синтетичке сопствене мисли, говор и пројекте. У анализи духа, закључује да је дух интелектуално и етички трансцендентан. Мислима надилази материјалну стварност, а моралним одлукама је способан да све изгуби како би остао веран савести и моралности. Он (дух, подвукла ЈПБ) је транспарентан, а то значи да њиме човек може интуитивно, без дискурзивног мишљења и закључивања, спознати истину и стварност.

По мишљењу многих аутора, дакле, човек има духовну душу, али не и душу духа. Човек у ствари представља јединство од духа или тело од душе и тела. „Духовна душа“ по опису Домаћиновића, „мисли, говори, пише, планира, смеје се, плаче, љуби, ствара техничка, уметничка и научна дела, препознаје Бога, с њиме комуницира, она је битно етичко-морална, тражи смисао света, слободна је, трансцендира сазнајну и етички сву створену реалност“ (Домаћиновић, 2005, стр. 45). Све ове наведене способности немају животиње, иако имају психичку душу, а још мање биљке које имају вегетативну душу.

Ако се вратимо педагошком аспекту посматрања васпитања као феномена, у анализи појма васпитање видимо да је лексема *васпитање* доспела са

црквенословенског језика, иако је грчког порекла и састављена из две слоганице *vos* (црквенословенски *уз* (Круљ, Кулић, Качапор, 2002, стр. 53), док *vos* на грчком значи *дух и њиша* (*храна, њишаји* – *хранити*). Из ове кратке анализе видимо дубоки смисао значења речи васпитање и директну повезаност духа са васпитањем деце и младих.

Ако се поново вратимо анализи суштине вере и духовној души, видимо да тај важан сегмент у ствари омогућава човеку да буде особа, пружајући му наду у вечни живот, што значи да човек преживљава своју физичку смрт и огледа се у спознаји савести, односно органу смисла који човеку даје способност за онтолошку спознају у филозофском истраживању, оспособљава га за слободне одлуке, помаже да постане слободан, религиозан, да истражује свет и себе, да тражи Бога и има поверења у Њега, макар онолико колико има у друге људе.

Религије су, дакле, социолошке групе које служе развијању комуникације са Богом, које заправо траже Божју помоћ како би припадници религије могли победити зло и бити врхунски морални људи; иако је јасно да религије потичу од човекове духовне димензије, којом човек наслућује, открива и тражи Бога. *Factum religiosum* био је изазов да се испита порекло, сврха и стварност религија. У старом веку се тражи разликовање правих и искривљених религија, те између на људски начин описаних филозофски спознатог Бога. Средњи век је позна супериорност хришћанства са претензијом трагања за смислом живота. У новом веку, мисионари су главни носиоци трагања за феноменом религије. Тек се у XIX и XX веку, па и сада на почетку XXI века, свесрдно и научно истражује религијски феномен. Просветителство и рационализам као правци су покровитељи идеја оспоравања аутентичности религије као темељног људског феномена. Но, истраживања из тог и каснијих периода убрзо показују оповргавање њихових сопствених закључака. Данас се религије често представљају главним узрочницима ратова, али и одлучујућим факторима борбе за мир. Ако и постају фундаменталистичке, и чак терористичке, онда решење није у потискивању религија и њиховом истребљењу, већ у њиховом исправљању и враћању на прави пут. Но, проблем религија је само један од проблема друштва и човека. Човек по својој конституцији не може без Бога. Он је настао од другога, нема судбину у својим рукама, не располаже својим доласком на свет нити одласком са њега. Он не зна одакле је нити чија је природа, ко је саткао природне законе и ставио у њих енергије. Ко је човеку даровао тако компликован и савршен организам? Ко је заправо аутор природе универзума и човека?

Облици верског фундаментализма појавили су се у различитим деловима света.³ У САД-у је седамдесетих година XX века почео да расте значај хришћанског фундаментализма као последица појаве нове хришћанске деснице.

Са друге стране, при покушају да религију објаснимо, треба рећи да она измиче сваком покушају дефинисања. Многи аутори су чинили покушај да дају што прикладнију дефиницију религије. Вон Паули набраја 150 таквих дефиниција, што доказује да се појам религије не исцрпљује ни у једној ограниченој дефиницији, већ сваку превазилази. То сведочи да она није плод човековог мишљења и илузионистичка пројекција његових немоћи и потреба. Термин „религија“ има неколико етимолошких одређења:

- једно полази од латинске именице *religio*, која означава веровање у једног Бога, једну заједницу и једног владара, као веровање у једну религијску истину;
- друго одређење потиче од латинске речи *religare*, која указује на успостављање завета, везе или повезаности са божанским бићем, црквом као божанском установом и људима;
- треће одређење појма религије је изведено из глагола *religere*, а односи се на издвајање нечега од обичних ствари, што у пренесеном смислу значи одношење с поштовањем према нечему, а посебно према божанству;
- четврто тумачење полази од глагола *relegare*, под којим се подразумева поновно увиђање односа и везе човека са божанским бићем;
- пето је везано за етимолошку везу речи „религија“ са глаголом *reliquere* што би значило одвајање нечега на страну, онога што је намењено Богу, односно приношење жртве.

Према Цицерону, рецимо, религија је испуњавање дужности према вишим силама. *Relegare* би била супротност од *negligere*, што значи да посвећује стално нову пажњу божанству (Cicero, 1999, стр. 72). Лактанције сматра да појам *religio* долази од *religare*, религија би тада била повезаност са божанством. Пре њега Сервије је изводио израз религија од истог глагола, а у значењу повезивања онога што је било одвојено (усп. Ин Аенеид 8, 349). Овај појам преузео је Аугустин јер је одговарао његовој науци о источном греху. За Аугустина је права религија она „којом се душа у помирењу поново повезује са Богом од којег се некако отргла“ (Augustin, *De quantitate animae*, 36, 80, *De vera religione* 55, 133, *Retrattaciones* 1, 9). Цицеронов појам религије је

3 Фундаментализам (лат. fundamentum – основа) јесте начин мишљења у коме се одређена начела сматрају за суштинске истине које, без обзира на њихову садржину, имају непроменљив и неприкосновен ауторитет.

социолошки, Аугустинов пак психолошки, јер он захвата религију изнутра, више у смислу религиозности, него ли у смислу религије.

Цицеронов појам религије означава религију у објективном смислу, а то гледање има првенство. То је „менталитет човека уколико је уверен да је завистан од божанства“ с којим жели бити у додиру (Dorelhamet, 1963, стр. 12). По жељи да буде у додиру са божанством, религија се разликује од филозофије. Наиме, филозофија може довести до уверења да је човек зависан о божанству. Но, то још увек није религиозност, а још мање религија. У религиозности уз разумску спознају настаје и покретање воље. Човек се у чулима покрене да дође у додир са божанством. Воља је, дакле, али уз пристанак разума, носилац религиозности живота. Да бисмо то схватили потребно је у човеку разликовати (не делити) тело, душу (психу) и дух.

Тело је физички организам са својим органима. Психички део душе (Кор, 2, 14) је посебан организам који проучава психологија, а лечи психијатрија. Органи психе су следећи: разум, воља, емоције, машта, памћење, сећање, жеље и др. Духовни део душе је опет посебан организам са својим органима које проучавају филозофија и теологија.

ЗНАЧАЈ ХРИШЋАНСТВА У ВАСПИТАЊУ

Хришћанство је монотеистичка религија заснована на животу и учењима Исуса Христа из Назарета представљеном у Новом Завету. Настало је у Палестини у првом веку наше ере. Обухвата бројне хришћанске цркве, заједнице и секте, којима је заједничка вера у Исуса Христа, те прихватање живота у складу са Св. Јеванђељем. Утемељио га је Исус Христ, а његови следбеници називају се хришћанима. Хришћанство припада типу историјске, пророчке и објављене религије етичко-мистичне структуре, есхатолошки усмерене. Хришћанска ера почиње Исусовим рођењем, и по њему је одређена нова ера. Хришћанство је највећа светска религија.

Дакле, оснивачем хришћанства сматра се Исус Христ (хебрејски Јошуа) по коме је хришћанство и добило име. Исус је обично лично име, док Христ значи месија, помазаник, од Бога послат. Најновија истраживања нам потврђују да је Исус у литератури све више присутан и као историјска личност. Наиме, Исуса у својим делима помињу и нехришћански аутори из првог века (Тацит, Јосиф, Фалвије). Ипак, најупечатљивији извор података о Исусовом животу, раду и учењу представља Библија (грчки „књижице“), Света књига хришћанства, посебно Нови завет.

Иначе, хришћанство је настало на простору моћне Римске империје. Један од битних предуслова за настанак хришћанства јесте измешаност народа, измешаност култура и језика, па и измешаност религија на територији огромног Римског царства у то време. Због тога је хришћанство од самог настанка наднационална, универзална религија. (Парлић-Божовић, 2015, стр. 17) Други битан услов за настанак хришћанства јесте класна неједнакост у Римском царству. Потлачени слојеви народа су у новој религији видели спас, средство избављења из ропства и сиромаштва. Хришћанство је проповедало једнакост и зато што је у почетку било прихваћено од стране нижих, а одбацивано од стране виших слојева друштва.

За хришћане први део *Светиој њисма* чини *Стари завет*, док други део чини *Нови завет*. Да којим случајем имамо само *Нови завет* без *Старој завета*, из Јеванђеља само не би било разумљиво зашто је Месија дошао и не бисмо били у стању да препознамо Исуса из Назарета као Месију кроз многа детаљна пророштва која су у њему дата. На пример, има конкретних података заснованих на истини о Његовом месту рођења, животу, начину смрти, Његовом васкрсењу и многим другим детаљима Његове службе. Без *Старој завета* не бисмо разумели јеврејске обичаје који су настављени у *Новом завету*. Не бисмо разумели изопачење Божјег закона од стране фарисеја додавши му своју традицију.

Дакле, *Светио њисмо* обухвата *Стари* и *Нови завет*. *Стари завет* је подељен на три главна дела (ова подела је важила у Христово време, а код Јевреја важи и данас):

- 1) *Торах* (Закон или *Петокњижје*)
- 2) *Навиим* (рани и касни пророци) и
- 3) *Кешубим* (остали списи).

Ове три групе списа Исус наводи у тексту који се налази у *Јеванђељу њо Луки*. *Стари завет* обухвата историју света од стварања до коначне изградње другог храма у Јерусалиму (крајем петог века пре Христа и канон од 39 књига).

Стари завет је био темељ подучавања, (па и васпитања, подвукла Ј. П. Б.), али је важно поменути да у њему не можемо наћи систематски разрађен систем васпитања. Старозаветна педагогија је на неки начин педагогија врлине. Она приближава многе животне ситуације: блискост са Свевишњим, стање након греха, осећај заштите, поверења, али и страха, благослов и проклетство и при томе наглашава човекову слободу избора. Зато је улога многих списа не само историјска већ социолошка и етичка, па и педагошка јер носи

многе поруке за васпитавање деце, младих и одраслих. Догађаји и личности стварани су за потребе подучавања преко примера (довољно је сетити се праведног Јова или пророка Јоне). Циљ је био да се очисте греси и умноже врлине, да се оно што је написано у светим списима чини кроз сопствени живот. Пошто је дете, односно човек посматран са аспекта бића које у себи носи лик Божји, васпитање је морало ићи у правцу просветљења тог лика. Томе су полагале заповести, и то не само оних десет које и данас представљају темељ хришћанске етике, већ и све остале садржане у старозаветним списима. Тако је Бог преко Мојсија подсећао на поштовање родитеља, на поштовање према другим људима, поштовање према старијима, на забрану ружних речи, псовки итд. Сви ови сегменти важни су за васпитање неvezано за религиозност васпитача и васпитаника.

Такође, читава поглавља говоре против блуда, крађе, зла. Једанаеста глава *Прича Соломонових* позива на праведност, шеста на рад, а пета говори против разврата. Као велики греси помињу се прелјуба и врачање, те су они који су их чинили подвргавани тешкој казни.

Мојсијеве књиге пак препуне су прописа о приношењу жртава и обележавању празника. За те прописе слободно можемо рећи да су зачетак литургијског васпитања.

Иако звучи да је старозаветно васпитање функционисало на принципу награде и казне, пре би се могло рећи да је то био позив на промену – из грешног у савршено стање. То ће се потврдити испуњењем старозаветног пророчтва и доласком Господа нашег Исуса Христа.

Нови завети је хришћански назив за збирку списа које хришћани сматрају светим. То је нови савез Исуса са људима. У *Светом писму Новој завети* јеванђелисти су описали догађаје од рођења Исуса Христа, па до Његовог васкрсења из мртвих и вазнесења. Описан је и силазак Светог духа на прве Христове ученике, апостоле и њихово проповедање Његовог имена и науке. У њима је указано и на све оно што ће се догодити до другог доласка Христовог и страшног суда. Књиге Новог завета се састоје из четири јеванђеља ⁴

- *Јеванђеље њо Мајтеју,*
- *Јеванђеље њо Марку,*
- *Јеванђеље њо Луки,*
- *Јеванђеље њо Јовану.*

4 Грчки: добра вест или блага вест

У класичном грчком језику реч *еванџелион* има значење „радосне вести“, победе, награде доносиоцу вести о победи, приношење жртве боговима због победе. У значењу радосне вести користе је и историчари из првог века. За човечанство, радосна вест је изнад свега избављење које свету дарује Бог рођењем. Тако у терминологији цркве добија ново значење: Христова победа над силама зла. Ову реч користи сам Христос и Црква подразумевајући Његово дело. Од другог века реч *јеванђеље* почела је да означава оне књиге *Новога завета* које садрже и излажу сам чин Христове победе. За предања пре настанка јеванђеља можемо узети исповедања вере која на неки начин представљају згуснуте форме изражавања вере у избављење у Христу. Прва исповедања вере сачувана су у *Павловим посланицама*. Но, лако је могуће да су нека исповедања вере ушла и у текстове јеванђеља. Најважније је оно које Павле излаже у 1. Кор.

Извори васпитних елемената налазе се и у химнама, тропарима, славословима Бога. Није увек могуће тврдити аутентичност химни, јер оне могу бити дело писца, нека измена или обрада. Међутим, у обе варијанте присутне су дубоке васпитне поруке које говоре о трпељивости, поштовању, стрпљењу и екстремној вери. Још један битан извор су мисионарске проповеди хришћана. Писању светих јеванђеља претходило је живо предање цркве. Временом су обликовани извештаји о догађајима који су садржали Христове изреке и поуке. Сви ти извештаји представљају предисторију јеванђеља. Изучавање предкњижевних форми доводи нас до сазнања специфичних историјских околности које су довеле до тога да ти извештаји постану саставни део живота и мисли у првој Цркви. Они су указивали на посебне циљеве, на одређивање улоге коју су имали у животу Цркве. Начела морфолошко-историјског метода су у општим цртама следећа: пре него су јеванђелисти дали коначан облик, разни извештаји, од којих се састоје јеванђеља, спонтано су настајали у црквама и увек служили одређеном циљу: мисионарском, богослужбеном, дидактичком. Исусове речи до нас стижу преко хришћана који су живели у првом веку. У периоду раног хришћанства настало је на десетине јеванђеља, која су углавном називана именима Христових апостола. Сва јеванђеља проповедају о рођењу, животу, делима, чудима, проповедима, погубљењу и васкрснућу Исуса из Назарета. Након Његове смрти, хришћани су дали све од себе да убеди људе да је Исус заиста Христос. Они су дали своје религиозно објашњење за протекле догађаје верујући да је Бог преко Исуса деловао како би увео свет у еру спасења. Овакво уверење је постало основа предања о Исусу. Оно што нам је доступно да о Богу сазнамо

јесу дела и делатност Божја у свету („енергије“ Божје). Те сазнању доступне силе Божје и енергије по природи су вечне.

У *Новом завету*, и сва четири јеванђеља, представљено је обраћање Господа Исуса Христа народу у причама, како би га они боље разумели. Једна од бескрајно лепих прича, а која до краја описује Апсолутну Љубав Учитеља над Учитељима, Родитеља према својој деци описана је у *Јеванђељу њо Луки*, а зове се *Јеванђеље о блудном сину*. У њој је описана Бескрајна љубав Божја према људима показана кроз превелико стрпљење, превелико праштање и превелику радост. *Стрпљење, ирашћање и радост* три су главне особине божанске љубави. То су особине и сваке праве љубави, а то су и хришћански темељи православног васпитања. „Један човек имаше два сина. И рече млађи оцу: *Оче, дај ми део од твоје имања што припада мени. И отац им подели имање*“ (Лука 15, 11–32, Зач. 79.). Старији син остаде с оцем да и даље ужива све очево имање, а млађи син за кратко време после тога покупи све своје и оде у далеку земљу, и тамо потроши све своје имање живећи блудно. Живећи тако беспутно, блудни син потроши све своје имање што је од оца примио. А кад потроши све „настаде велика глад у оној земљи, и он се нађе у невољи“ (Лука, 15, 11–32, Зач. 79). И тако пропао, син непослушни, који се удаљи од Свога оца, пошавши са гордим и великим плановима о својој срећи, најзад постаје свињар, најамник, радник код нижег од себе. Долази одједном у такву позицију да се не може нахранити ни отпацама који остану од хране за животиње. И најзад, у том тренутку крајњег очајања блудног сина, крајње глади и крајњег ужаса, засветли се у њему једна искра. А та искра је у ствари био духовни (васпитни поклон од оца незахвалном сину као знак Љубави коју само родитељ може дати свом детету) поклон у виду савести и разума. Владика наш, Свети Николај Велимировић дивно говори овим поводом: „Дао му је, поред прашине, и искру савести и разума. Као да је мудри и Милостиви Отац говорио самом себи кад је одељивао део имања млађем сину: да му додам још и ово, нешто савести и разума; нешто баш од овога, од чега се он хоће да одели. Нека, требаће му. Он одлази у хладну и гладну земљу; те кад му буде највећа мука, ова једна искра може му осветлити пут назад к мени. Нека, нек носи; ваистину, требаће му. Ова искра ће га спасти (Велимировић, 2001, стр. 80). И ето, ово је диван пример повезаности Љубави и Васпитања, Религије и Живота, Бога и Оца, Сваког грешника и Сваког сина на овом свету. Пример искре која је засветлела у најгушћем мраку, препорука је овога рада као утеха родитељима и деци која су кренула разним странпутицама и срљају у понор. Пример залуталој деци која данас, у ери глобализације, поткрепљени западњачком културом и васпитањем без вере у Бога,

на жалост, силазе у треће царство и предају се на службу ђаволу. Као „магична лампа засветли се у њему давно заборављена светлост *савести и разума*. И при тој светлости он *гође себи*“ (Велимировић, 2001, стр. 81). Тек при тој светлости он сагледа сав понор у који је запао, сав смрад којим је дисао и живео, сву ругобу друштва у које се умешао. При тој тајанственој лампи, коју је у души његовој придржавала милостива рука очева, он се пробуди из свог ужасног сна, и тада поче правити поређења између живота, којим је живео некада код оца, и садашњег живота. Тада реши да се врати, замоли за опроштај и умоли оца да остане код њега макар као најамник. Овај тренутак покајања код блуднога сина, у ствари је тренутак покајања сваког од нас за наше грешке и пропусте које свакодневно чинимо, како код нас који васпитавамо, тако и код оних које васпитавамо. Суштина је у Правом Путу Истине Једине, Љубави, Покајању и Праштању. То су крунски и врхунски моменти које морамо извући из *Светиој писма* и поставити као мото васпитних утицаја у оба смера, слања и примања.

Помоћу својих чула, дакле, људи могу спознати Божја дела у свету и на основу њих могу говорити о Богу и Његовим особинама. У ствари, тиме се баве такозвани логички докази људски о постојању Бога. Међу њима су најважнији следећи докази: космолошки, теолошки, религијско-историјски и морални доказ (Парлић-Божовић, 2015, стр. 23).

Желећи да спознају Бога, људи су створили **космолошки** доказ о постојању Бога. Он се заснива на логичкој поставци: *nullus effectus sine causa* – *нема последице без узрока*. Свака појава и свака ствар у свету има свој узрок. Према томе, и овај космос мора имати свој узрок. Иза свих узрока ствари и појава у космосу мора постојати неки Праузрок. За људски разум је пак очигледна чињеница: у васиони влада поредак, ред и хармонија. Нека мудра целисходност и неки логички план опажа се у свему: од највећег до најмањег, од бесконачно великог до бесконачно малог. Та целисходност и тај план примећују се не само у сунчаним системима и звезданим јатима него и у свим бићима и стварима, од највећих до најмањих. Та чудесна целисходност у ствари представља **теолошки доказ** који не потиче од човека, нити од неког нижег бића. Исто тако, човек има у себи силу којом разликује добро и зло, којом процењује вредност добра и зла, и којом хвали једно, а осуђује друго. Та сила јесте савест и у њој – морални закон. Сама по себи, савест је нешто што не постоји код бића нижих од човека, али је ни сам човек није могао створити, јер је јача и од човека и од васпитања. Човека оптерећује кад чини зло, испуњава га радосту кад чини добро. Овај **морални доказ** указује на чињеницу да је човеку дата савест од стране Бога као биће које је савршено

праведно и савршено мудро. Наше људско искуство сведочи да човек није у стању нити да достојно награди човека за добро, нити да казни за зло. То може учинити само свезнајуће, свемудро и свесавршено биће. А такво биће је искључиво и једино Бог.

У историји света присутна је и чињеница која нам говори о томе да од постанка света па све до данас, није на земљи било народа који није веровао у неко божанство. Из те чињенице, људски разум изводи закључак да пошто је вера у Бога општа карактеристика свих народа свих времена, логично је и природно закључити да Бог постоји. Јер једна општа појава као што је вера у Бога мора имати и један општи узрок као што је Бог. Овај **религијско-историјски** доказ заснива се у ствари на психолошком доказу по коме је људској души урођена чежња и тежња за бескрајним, за бесконачним, за вечним. А то значи – за Богом. А та чежња у човеку за самим Богом води порекло од самога Бога.

ФЕНОМЕН МОРАЛНОГ РАЗВОЈА И МОРАЛНОГ ВАСПИТАЊА У ОДНОСУ СА РЕЛИГИЈОМ

Морал као апстрактан појам представља скуп неписаних правила и обичаја у једној културној заједници који се преносе и усвајају путем неформалног учења. „Као и све друштвене норме“, по мишљењу Аџића, „моралне норме одређују шта је исправно, праведно и добро понашање, а шта није, те утврђују интерперсоналне односе“ (Аџић, 1902, стр. 23). Такође и В. Бакић у свом делу капиталног значаја *Поуче о васпитању деце у родитељској кући* говори о предшколском односно *домаћем* васпитању упућујући на моралне норме изведене из религије и хришћанске педагогике (Бакић, 1880, стр. 78). Ценећи ова и слична гледања, морално васпитање изведено из религије релативног је карактера, односно разликује се од друштва до друштва, од културе до културе. Поред тога што није једнак у свим друштвеним групама, морал се мења и током историје.

Моралност или морална свест представља психолошку диспозицију, а манифестни облик – морално понашање – испољава се путем уздржавања од нехуманог и неетичког понашања, али и кроз испољавање и тенденцију ка хуманом и етичком понашању. Морална свест, такође, представља пре свега знање о моралним принципима према којима треба поступати, затим осећања у вези са тим, поступцима које оцењујемо као моралне или неморалне потезе и акцију, односно спремност за доношење одлуке у складу са усвојеним моралним нормама и извршавање те одлуке. Овде се, такође, по ми-

шљењу Н. Јовановић, „намећу и друге нијансе везане за морал, као, нпр. **моралне навике**“ (Јовановић, 2008, стр. 112). Везано за дечији живот и одрастање, дете стиче многе навике, од којих су неке добре, а неке нису. Оне добре би свакако требало подстицати и развијати, док лоше треба свакако кориговати, па и мењати, како би дете израсло у одраслог човека са позитивним навикама. **Морални ставови** су „тенденција човека да путем оцењивања и емотивног сагледавања, позитивно или негативно реагује на одређене дражи, сензације, садржаје, објекте и ситуације“ (Парлић-Божовић, 2015, стр. 26). Може се рећи да су морал и морално понашање слика усклађености појединца са самим собом и предуслов за складне и уравнотежене међуљудске односе. Механизми **моралне контроле** су реакција самог човека као појединца или његове друштвене средине на његово понашање. У складу са тим, човек који као одговорно самостално биће има изграђену моралну свест и савест, понашаће се у складу са тим, а осећање стида ће представљати главни механизам унутрашње контроле. Зато код деце треба радити на томе да се путем моралног васпитања и социјализације изгради морална свест. Дете неће учинити ништа неморално јер зна да ће се тога стидети касније и да ће се због тога осећати лоше. На исти начин делује и спољашња контрола, тачније морални суд околине. Уколико се учини нешто што није у складу са моралним нормама друштва, појединац ће бити осуђен као неморалан и асоцијалан. Стога је **морално васпитање** посебна компонента процеса васпитања и представља сложен педагошки процес. Ради се о процесу моралног формирања и обликовања појединца у друштвену, моралну личност. Током овог процеса формирају се моралне навике и ставови као карактеристике личности. У овом добу узраста јавља се и опонирање код деце, не само према мишљењу вршњака већ и родитеља и учитеља. Деца често увиђају и мане код родитеља, учитеља, старијих пријатеља и познаника. Стога деца траже своје нове идеале у личностима јунака – хероја, ван породице и школе. Приче о јунацима постају најмилија дечја литература за читање и слушање. Разочарење у родитеље, учитеље, пријатеље и друго може код деце овог доба да изазове повлачење у себе, у „свет своје фантазије“ и да изазове асоцијално понашање. У овом периоду развоја дете показује много више интересовања за свет око себе и показује не само жељу да га разуме већ и да користи ствари око себе. Аутори Power и Reimer истичу програм моралног васпитања, који мора да превазилази оквире разредне дискусије о моралним дилемама и да директно утиче на структуру правде у школи – њена правила и дисциплину, процесе којима се они доносе, права и одговорности ученика, наставника и осталог особља у школи. Наставници, ученици и административно особље шко-

ле, „свакодневно се суочавају са питањима права, дужности и одговорности. А начин решавања ових проблема утиче на ‘моралну атмосферу школе’“ (Power, Reimer, 1978 према Парлић-Божовић, 2015, стр. 27). Стога је било нужно утврдити на који начин се користи ауторитет, како се доносе одлуке, како се разрешавају сукоби и да ли се одговорности прихватају или не. У пролеће 1974. године у Кембриџу (држава Масачусетс), Колберг, заједно са својим сарадницима, оснива алтернативну „школу у школи“ која има за циљ да од моралног васпитања направи „живу ствар“ (Миочиновић, 2003, стр. 202). Подлога и темељ моралног васпитања налази се у религији.

ХРИШЋАНСКО ВАСПИТАЊЕ

Ако из угла хришћанства приђемо васпитању, добијамо другачији увид у наше до тада преуске и скучене представе о овом појму и процесу. Управо хришћанство пружа шири поглед и омогућује виши циљ, јер право васпитање значи много више од савладавања одређеног и конкретног васпитног или образовно-наставног програма. Нада све, оно представља и припрему вишу и узвишенију од суште припреме са садашњи живот. Бави се целокупним човековим бићем и односи се на читав период његовог постојања. Васпитање значи складно развијање телесних, душевних и горе објашњеним духовних снага. Оно припрема дете за радосну службу у овоме свету и још радоснију службу у свету који долази. Извор таквог васпитања истакнут је речима у *Светом Њисму* које указују на Бесконачног. У њему је све благо премудрости. Свет је имао велике учитеље, људе дивовског интелекта, који су заиста унапредили људско истраживање, људе чији су говори подстицали људску мисао и отварали поглед у нове области људског знања; ови људи били су цењени и поштовани као вође и добротинитељи у своме народу, међутим, хришћанство је гарант да постоји Један који је Виши од осталих. Свако право знање и стварни развој имају извор у познању Бога. Такође, ма каквом се граном истраживања бавили, у искреној намери да дознамо истину, ми долазимо у додир са невидљивим, моћним Умом који у свему и преко свега делује. Ум човечји долази у везу са Божјим умом, дакле ограничени са Неограниченим. Утицај такве везе на тело, ум и душу није могуће проценити. У овој вези налази се највише васпитање. То је Божји метод развоја „сложи се с њим“ (О Јову, 22, 2), што представља и Његову поруку човечанству. Метод описан овим речима био је примењен у васпитању оца нашег рода. Када је Адам у слави безгрешне мужевности боравио у светом Едему, Бог га је на тај начин поучавао. Да бисмо схватили шта све обухвата дело васпитања, мора-

мо размотрити људску природу и циљ који је Бог имао приликом стварања човека. Потребно је размотрити и промену у човековом стању насталу познањем зла и план који је Бог замислио да би ипак постигао узвишени циљ који је поставио у васпитању људског рода. Наиме, када је Адам изашао из Створитељевих руку, по својој физичкој, менталној и духовној природи био је сличан своме Творцу. „Створи Бог човека по облику своме“ (1. Мојсијева 1, 27); Божја намера је била да човек што дуже живи, потпуније открива овај лик – потпуније одсјајује Створитељеву славу. Сви његови таленти (предиспозиције које је рођењем донео на свет) могли су да се развијају, било је потребно да се величина и снага тих талената стално увећавају. Понуђене су му широке могућности за обучавање и славно подручје за истраживање отворило се пред њим. Тајне видљивог свемира „чудеса Онога који је савршен у сваком знању“ (О Јову 37, 16), позивале су човека да их проучава. Разговарати лицем к лицу, срцем к срцу са својим Створитељем била је његова узвишена предност. Да је остао веран Богу, све би то заувек постало његово. Кроз сву вечност наставио би да стиче нове ризнице знања, откривао би нове изворе среће и имао све јасније појмове о Божјој мудрости, моћи и љубави. Све више би се приближавао испуњењу циља свог постојања, све потпуније би одисало славом свога Створитеља. Међутим, због непослушности све је то било изгубљено. Грех је у човеку покварио Божју слику, готово је избрисао. Човекове физичке моћи су ослабиле, његова ментална способност се смањила, а његова духовна визија потамнела. Ово је стога пресудан елемент у васпитању који би хришћански педагози требали да подвлаче, упозоравајући на опасност од непослушања. Човек је услед овог Адамовог грехопада постао подложен смрти. Међутим, са друге стране, у хришћанској педагогији такође треба бити подвучен факат, да људски род и поред свега није остављен без наде. Бескрајна љубав и милост створила је план спасења и човеку је поклоњен живот као време пробе. Обновити, дакле, у човеку слику његовог Творца, вратити га у стање првобитног савршенства, подстаћи развој његовог тела, ума и душе да би био остварен божански циљ стварања – то је дело искупљења. То је циљ васпитања, велики циљ живота. Љубав, темељ стварања и искупљења, такође је темељ правог васпитања. То јасно открива Закон који је Бог дао да буде водич у животу. И јасно открива позицију Врхунског васпитача, даје лекцију васпитачима на земљи о праштању и васпитању на сопственом примеру, али са друге стране и лекцију васпитаницима о строгасти, љубави и послушању. Прва велика заповест гласи: „Љуби Господа Бога својега свим срцем својим, и свом душом својом, и свом снагом својом и свом мисли својом“ (Лука 10, 27). Волети Њега, бескрајно и свезнајуће Биће,

свом снагом, свим умом и свим срцем, значи достићи највиши развој сваке способности. То значи да Божја слика треба да буде обновљена у целом бићу – у телу, уму, као и души. Друга заповест слична је првој: „Љуби ближњег својег као самога себе!“ (Матеј 22, 39). Закон љубави налаже да посветимо тело, ум и душу служби Богу и својим ближњима. Ова служба, која чини да смо благослов другима, доноси и нама самима највећи благослов. Несебичност је темељ сваког правога развоја, а требало би бити и темељ васпитања. Несебичном службом до највише мере развијамо сваку способност. Тако све више „имамо део у божанској природи“ постајемо спремни за Небо, јер Небо примамо у сопствено срце.

Пошто је Бог Извор сваког правога знања, први циљ васпитања, као што смо видели, је да управи наше мисли на објаву у којој нам се Он лично открива. Адам и Ева примали су знање у непосредном разговору с Богом, они су учили о њему из Његових дела. Све што је у свом првобитном савршенству створено било је израз Божје мисли. *Светло њисмо* је савршено мерило истине, те му као таквом треба дати највише место у васпитању. Да бисмо стекли васпитање достојно тога имена, морамо упознати Бога – Створитеља и Христа – Спаситеља, онако као што су откривени у Светој Речи. Свако људско биће, створено по Божјем обличју, обдарено је способношћу сличној створитељевој – слободном личношћу, способношћу мишљења и деловања. Људи у којих је ова способност развијена су људи који носе одговорности, који су вође у подухватима и који утичу на карактер других. Задатак правога васпитања је да развија ову способност, да вежба младе да мисле, а не само да одражава мисли других људи. Уместо да ограничимо њихово проучавање на оно што су људи рекли или написали, упутимо ученике на изворе истине, на простране области истраживања у природи и откровењу. Нека размишљају о великим истинама као што су дужност и опредељење и ум ће се тако развити и ојачати. Уместо образовних слабића, из васпитних установа треба да излазе људи који ће бити слободни да мисле и делују, људи који су господари, а не робови околности, људи који се одликују ширином ума, јасноћом мисли и храброшћу у својим уверењима.

Такво васпитање пружа више него самодисциплиновање ума, даје више него само вежбање тела. Оно јача карактер, тако да истина и поштење никада не буду жртвовани себичној жељи или световној амбицији. Оно јача ум против зла. Уместо да нека страст, кад узме маха, постане разорна сила, све побуде и жеље усклађене су са великим принципима правде.

Закључак

Верско и морално учење Господа Исуса Христа, дакле, заснива се на Истини по којој се Исус Христос појавио међу људима, посебно Јеврејима. Његово учење о вери и његови морални прописи у тесној су вези са вером и моралом тог народа. Он није дошао да поруши Закон који је трајнији од Неба и Земље. Његова црква је усвојила писане споменике јеврејске религиозности и морала – *Стари завети*. Он је са вере свога народа скинуо све оно што је ту веру чинило ограниченом вером једног народа и од ње је начинио веру за човечанство, тадашње и потоње. Христова вера учи да је Бог дух и да има три лица. Толико је узвишен над свим што је створио да га нико не може познати. Добар је, милостив, свезнајући, води бригу о свему на свету. Тим родитељским ставом и Наступом даје Живи Пример сваком родитељу и васпитачу. Човек је, пак, син Божји, сличан је Богу и треба да му постаје све сличнији. Људска душа је бесмртна, а вредност јој је већа од свега на свету. За све што човек у животу учини против моралних закона своје душе одговараће пред Богом, баш као што ће васпитаник одговорати пред својим васпитачем, и обратно, за све добро које учини, биће награђен. Христос је спасао свет, као син Божји и обећани спаситељ, својом науком и смрћу.

Христов морал је углавном Морал *Старог завета*, с тим што је филтриран и дубље схваћен. Све своје моралне прописе, Христос је изразио сажето у два заповести: „Љуби Бога више свега, а ближњег свога као самог себе“. Ближњем сматра свакога човека, па и иноплеменика и непријатеља. Све своје верске истине и моралне прописе Христос је тумачио својим поукама, причама и својим животом. Препорука овога рада је да те поменуте сегменте треба у будућности узимати за живе примере апсолутне љубави у васпитању деце и младих. У хришћанској етици битно је разликовање Божјег становишта и људских судова. Прво се односи на препознавање откривене Божје воље, а друго на мишљења и ставове људи. Сагласно томе, може се говорити о нарочитој природи предмета хришћанске етике. Хришћанска етика, и на њеним темељима хришћанска педагогија и настаје на основу промишљања Божјих закона. У свакој варијанти нехришћанске, незнабожачке етике говори се о прописима и њиховом испуњавању. Оно што је људско, дакле, оно што је у људској власти и што људи својим разумом могу спознати обухвата прописе, правила, предвиђања. Добро је испуњавати дате прописе, а зло не испуњавати их. Човек се сматра самобитним бићем, независним у свом постојању. Бог је у том случају само људска замисао, механизам који ре-

гиструје тачност испуњавања прописа и у складу са тиме одређује награду или казну.

У хришћанској етици и педагогији, пак говори се о љубави човека са Богом, као о односу васпитаника са васпитачем. Добро је бити у заједници и љубави са Богом, а зло не бити у тој заједници. Човек је насамобитно биће, он сам не може да постоји, није сам себе створио и не може сам по себи да се одржи у животу. Заједница са Богом је, дакле, услов је самог његовог постојања. Бог није само апстрактна идеја већ живо присутна личност, која слуша, помаже, прашта, оставља или спасава човека, надасве васпитава га на Сопственом Примеру.

Очигледно је да схватање морала стоји у непосредној зависности од тога како људи схватају Бога, човеков живот и човеково постојање у свету.

Права вештина васпитања не сме почивати на општим саветима о хармоничном образовању свих сила и васпитних основа и томе сличном, већ на правилном упознавању човечјег бића. Суштина је да духовна наука треба плодносно да делује на практични живот. Односно, постићи прави ефекат васпитних утицаја није могуће уколико се појединцу обраћамо искључиво материјалним начином мишљења. Наиме, кад васпитач шаље васпитне примере у живим истинским сликама, делује не само оно што се као васпитна порука преноси, већ је битно и од кога та порука долази. Онај који говори, тј. васпитава мора и сам веровати и имати топли осећај према својим поређењима, у супротном, на васпитанику неће оставити никакав утисак. Да би дошао до успеха, треба дакле веровати у истинитост својих речи. Овај наизглед комплексан, а у ствари једноставан процес, могуће је прожети духовно-научним начином гледања, из кога треба да буду и рођена поређења. Тиме се отвара величанствен поглед на целокупно васпитање. Конкретно, ако се васпитање оплоди живим семењем духовне науке, донеће обилне плодове за живот, јер духовна наука и потиче из врела живота. Тиме постоји реална шанса за тапкањем и тражењем, које се данас опажа на сваком кораку. Свако васпитање, и сваки педагошки импулс временом постаје без живота, уколико из свог корена не добија увек свеже сокове. Духовна наука, напротив има за све тајне света подесна поређења. То су слике које не истражује, измишља и ствара сам човек, већ су их стваралачке силе света узеле за основу свог стварања. Зато је препорука овога рада да религија и духовна наука мора бити жива основа са сваку уметност у васпитању.

Литература

- Аџић, С.(1902). *Пример у моралном васпитању*. Београд: Просветни гласник, (св.1, 2, 3), 20–35.
- Бакић, В. (1880) *Поуке о васпитању у родитељској кући*. Београд: Наклада Миљивоја Каракашевића, 70–92.
- Велимировић, Н. (2001). *Омилије – Тумачење јеванђеља*. Линц – Аустрија: Слово – Шабац, 78–84.
- Јовановић, Н. (2008). *Морално васпитање у Србији XIX века*. Ниш: Филозофски факултет, 118–220.
- Круљ, Р; Качапор, С; Кулић, Р. (2002). *Педагогија*. Београд: Свет књиге, 33–153.
- Миочиновић, Љ. *Морално васпитање: школа као праведна заједница*. Београд: Зборник института за педагошка истраживања, Филолошки факултет, 195–221
- Парлић-Божовић, Ј. (2007). *Педагошко учење и просветни рад Срећена Аџића*. Приштина – Косовска Митровица: Филозофски факултет, 57–88.
- Парлић-Божовић, Ј. (2010). *Образовање и васпитање у делима српских педагога између два светска рата (1918–1941)*. Приштина – Косовска Митровица: Филозофски факултет, 112–220.
- Парлић-Божовић, Ј. (2011). *Историја педагошких идеја у Србији*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 7–9.
- Парлић-Божовић, Ј. (2015). *Историја и развој педагошких идеја у Србији*. Косовска Митровица: Филозофски факултет, 10–37.
- Хопко, Т. (1992). *Православна вера, Библија и црквена историја*. Крагујевац: Каленић, 75–111.
- Сисерон (1999). *De natura deorum*. Загреб: Деметра, 44–50.
- Библија. (2005). *Свето писмо Старог и Новог завета*. Шабац – Ваљево – Београд: Глас цркве.

JASNA LJ. PARLIĆ-BOŽOVIĆ

University of Priština with temporary Head-Office
in Kosovska Mitrovica, Faculty of Philosophy
Department of Pedagogy

IMPACT OF RELIGION AND ITS VALUES ON EDUCATION

Summary

Religion as a special form of social consciousness has undergone various stages in its development. Depending on the aspects of a religion, historically this path was different for various religions that existed and were popular at the time. This paper considers religion as a phenomenon, but also it observes the significance of religion in the process of upbringing. Within this context, the particular emphasis is put on the contribution and importance of Christianity in education through the messages of the Holy Gospel and through the lessons of the sacred saints. A special component, moral education, through moral teachings and attitudes, is incorporated in the framework of religiosity as the essence of man's being on earth. Hence, this paper is an attempt to clarify the dilemma of the complementarity between moral education and Orthodox Christian religion.

Keywords: value, significance, religion, upbringing, morality, orthodoxy.